

Havel, Heidegger a život v pravdě

Havel, Heidegger and living in truth

Hugo Chadima

Anotace:

Tato reflexe se zabývá pojmem život v pravdě z eseje „Moc bezmocných“ Václava Havla. Ačkoliv jde o zásadní pojem, Havel jej nijak nedefinuje a nechává ho otevřený interpretaci. Vzhledem k vlivu Martina Heideggera na Havlovo myšlení se reflexe věnuje tématu autentičnosti a svědomí v knize „Bytí a čas“, čímž pomáhá konkretizovat, co Havel životem v pravdě skutečně myslel.

Klíčová slova / Keywords:

Václav Havel – Martin Heidegger – moc bezmocných – bytí a čas – život v pravdě
Václav Havel – Martin Heidegger – Power of the Powerless – Being and Time – Living in Truth

„Pravda vítězí“ se jako státní motto řadí mezi světové unikáty. Není totiž ze své podstaty oslavou vlasti, ani hodnotovým prohlášením. Pouze konstatuje, že skutečnost je trvanlivá, zatímco faleš je pomíjivá. Tento zdánlivě banální postřeh ovšem obsahuje nadčasové poselství. To dokládá fakt, že Indie, tedy jediná země s tímto státním mottem kromě České republiky, jej přejala z více než dva tisíce let starého Mundakópanišadu, kde se píše: „Jedině pravda vítězí, nikoli lež, pravdou je naplněna cesta vedoucí k bohům.“¹ Původ českého hesla o pravdě pochází z osobní korespondence mistra Jana Husa, který v roce 1413 psal: „Nade vším vítězí pravda.“ Následně jej zopakoval svým následovníkům týden před popravou v roce 1415: „Stůjte v poznané pravdě, která vítězí nade vším a sílu má až na věky.“² Vzhledem k těmto historickým souvislostem se ze vztahu českého národa k pravdě často stává příběh zápolení mezi pravověrnými jedinci a silnější mocí postavenou na lži. Nemusíme chodit daleko, abychom na tento fenomén narazili, jelikož se stačí podívat na relativně nedávné události Sametové revoluce. Jakožto vůdčí figura dissentu a následně prezident republiky odkazuje Václav Havel na dědictví Jana Husa a nachází kontinuitu mezi svým a Husovým bojem o život v pravdě.³ Pokud chceme

1 Dušan ZBAVITEL, *Upanišady*, Praha 2004, s. 319.

2 Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita ve Vatikánu, 17. prosince 1999.

3 Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita ve Vatikánu, 17. prosince 1999.

lépe rozumět filozofickému základu pro tento dějinný výskyt, Havlovo pojetí pravdy společně s mysliteli, kteří na něj měli vliv, nabízí vhodnou případovou studii.

Ve své nejznámější esaji „Moc bezmocných“ se Havel věnuje široké škále politicko-filozofických témat navazujících na totalitní i „post-totalitní“ praktiky komunistickeho režimu v Československu. Jeho úvaha se věnuje moci zdánlivě bezmocných jedinců vůči odosobněnému režimu. Na rozdíl od diktatury, která je tvořena konkrétními mocenskými podmínkami a přímou násilnou represí, je post-totalita souborem manipulačních nástrojů podepřených robustní ideologickou nadstavbou, které uvádí režim do pohybu. Výkon moci se stává automatismem převyšujícím vůli jakékoliv vůdčí osobnosti. Tento systém podle Havla popírá přirozené intence života, tedy jeho různorodost a mnohoznačnost. Ideologie je univerzálním alibi pro potlačování svobodných projevů životnosti ve prospěch monolity a uniformity.⁴ V post-totalitním režimu je anonymizovaný jedinec rozpuštěn do ritualizované ideologické praxe a stává se tak její loutkou. Ideologie se emancipuje od moci jako takové a moc je pak závislá na ideologii jakožto absolutní skutečnosti. Logika systému se naprosto odděluje od vůle jednotlivce a její obsah je naplňován pouze slepým vykazováním loajality. Těmto nepodloženým pravidlům hry nemusí člověk věřit nebo s nimi dokonce souhlasit, pouze se jim musí podvolit a tím pádem žít v rozporu se svým pravým přesvědčením. Člověk tím pádem žije v nepravdě a stává se součástí řádu postaveného na lži, ačkoliv osobně lež nepřijímá.⁵

Co je tedy život v pravdě? Abstraktní základ Havlova myšlení jde za rámec konvenční politické teorie, a proto je třeba opřít jeho rozbor o filozofii. Slovní pojetí „život v pravdě“ převzal Havel od Jana Patočky, ačkoliv podle Ladislava Hejdánka nikdy nepochopil jeho skutečnou hloubku. Pravdu pojímal jako praxi upřímnosti a soulad činu s jeho intencí, zatímco Patočka chápal pravdu jako obět, něco, co vyžaduje mučednickou schopnost žít v rozporu se světem jako například Sókratés. Proto Hejdánek tvrdí, že Havlovo pojetí života v pravdě má povrchní, buržoazně-moralistický nádech.⁶ Patočka skutečně přejímá hlubší chápání pravdy, a to v rámci jeho tří pohybů existence. Ty rozděluje na zakotvení, sebeprodloužení a průlom.⁷ Právě třetí pohyb, průlom, vnímá jako ten nejdůležitější, kde se člověk setkává s vlastním bytím skrze poznání nejvlastnější lidské podstaty, čímž vztahuje pozemský život k celému universu.⁸ Jsoucno, jež se odevzdává bytí, žije mimo sebe a svou pomíjivost. Nediferencuje se od světa, ale naopak se s ním spojuje. Obrací svůj partikulární zájem směrem ke všeobecnosti na bázi instinktu poutaného k věčnému

4 Václav HAVEL, *Moc bezmocných*, Hrádeček 1978, s. 7.

5 Tamtéž, s. 8–9.

6 Rozhovor Michala Urbana s Ladislavem Hejdánkem, 24. září 2008, Písek. Archiv Ladislava Hejdánka, 2009. Dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/965>.

7 Zakotvení je proces, kde přijímáme svět takový, jaký je, nezávisle na naší představě. Akceptujeme naše okolí a snažíme se s ním žít v harmonii. Sebeprodloužení se zakládá na reprodukci a obstarání nutných podmínek existence. Stanovujeme si zvyky, cíle a procesy.

8 Jan PATOČKA, *Fenomenologické spisy II.*, Praha 2009, s. 329.

jsoucnu. Jde o obrat, kde jedinec překračuje sám sebe a nalézá svět v jeho plnosti. Takový člověk je sám sobě pravdivý.⁹

Havel souhlasí, že život v pravdě skutečně je podmíněn vztažením se ke světu. Pohyb, který vede k odosobnění subjektu, je podle něj úpadkem do života ve lži. Smysluplné životní východisko je takové, které otvírá odpovědnost člověka vůči světu a neuniká od něj. Rezignace na svět a izolace od něj v rámci paralelních struktur je pouze kultivovanější formou života ve lži. To dokládá samotným tvrzením Patočky, že tuto odpovědnost si jedinec nosí všude. Nelze se přesunout jinam, univerzální pravda je a musí být platná i tam, kde se zrovna nacházíme.¹⁰ Havel ovšem nedůvěřuje nadosobním konstruktům jako je samohybná ideologie diktující činy jedinců v rozporu s jejich svědomím. Tvrzení, že se člověk má odevzdat transcendentálnímu vědomí, proto není Havlovi vlastní. Ačkoliv tedy nelze tvrdit, že Havlův pojem života v pravdě postrádá systematickou myšlenkovou oporu, je zřejmé, že Patočkův pojem není dostačující k rozluštění jeho významu v Moci bezmocných. Esej nepojednává o transcendenci partikulárního zájmu a spojení se se světem, ale naopak hledá pravdivý život skrze svobodnou a nezávislou seberealizaci. Vyzdvihuje alternativní chování a originalitu v opozici vůči již přejatému a konformnímu.¹¹ Patočka naopak klade důraz na třetí pohyb existence, kde člověk pochopí různé souvislosti a nalezne tak své místo ve světě. Tím odkryje svou bytostnou úlohu a převezme svůj podíl na celku bytí.¹² Zatímco Havel hledá pravdivost v niternosti, Patočka ji podmiňuje splnutím s vnějším.

Jak lze vysvětlit tento zjevný rozkol? Patočkovy Fenomenologické spisy čerpají z velké škály filozofů, ovšem pohyby existence navazují především na Husserla. Ten umisťuje transcendentální vědomí mimo svět a tím ho odpojuje od životní praxe. Patočka v tomto ohledu přistupuje kriticky a snaží se o jakousi „existenciální fenomenologii“, která vychází z faktu lidské reflexe a vlastnosti bytí ve světě.¹³ Přesto definuje pohyb průlomu jako nabytí lidskosti skrze vztažení pozemskosti k univerzu. Jde tedy o proces, kde člověk překonává svoje jednotlivé bytí a získává sebe tím, že se sebe vzdává.¹⁴ Havel je daleko více zaměřen na bezprostřední zkušenost se životem ve lži, který nelze překonat tím, že se mu člověk odevzdá. Proto v Moci bezmocných, častěji než na Patočku, odkazuje na jiného fenomenologa: Martina Heideggera. Havel přejímá jeho postoj vůči krizi technické společnosti a polemizuje, že post-totalita je symptomem hlubšího a dalekosáhlejšího fenoménu moderní civilizace. Dle Heideggera má technologie agendu, není ideologicky neutrální, podvoluje si člověka a vytrhuje ho z jeho přirozenosti. Havel s tímto

9 J. PATOČKA, *Fenomenologické spisy II.*, s. 333.

10 V. HAVEL, *Moc bezmocných*, s. 44.

11 Tamtéž, s. 46.

12 J. PATOČKA, *Fenomenologické spisy II.*, s. 330.

13 Tomáš TLAPA, *Husserl, Lévinas a Patočka: Ke kritice pojetí druhého jako alter ega*, Paideia: philosophical e-journal of charles university 14(4), Praha 2017, s. 8.

14 T. TLAPA, *Husserl, Lévinas a Patočka: Ke kritice pojetí druhého jako alter ega*, s. 9.

tvrzením souhlasí, a proto prosazuje daleko radikálnější změny za rámec politiky.¹⁵ Dokonce přiznává, že tradiční parlamentní demokracie západního stříhu svět nevymaní člověka z globálního samopohybu industriální společnosti. Dle něj parlamentní demokracie manipuluje lidi podobně jako post-totalitní režimy, avšak skrze rafinovanější a nepřímější procesy.¹⁶

Kromě Havlova postoje ke krizi demokracie nacházíme Heideggerovu stopu napříč pasážemi pojednávajícími o autenticitě a svědomí. Ve svém stěžejním díle „Bytí a čas“ Heidegger poukazuje na odvěký paradox bytí souběžně s dalšími bytostmi. „Bytí spolu“ znamená podřídit se ostatním, což znamená, že veřejné převyšuje osobní.¹⁷ Bytí spolu s ostatními rozpouští náš vlastní pobyt (tzv. *dasein*)¹⁸ ve způsobu bytí ostatních, kde se specifická jedince rozpouští v celku a tím ho souběžně spoluvytváří. Společné bytí je zprůměrováním, které nastavuje limity možného chování.¹⁹ Každý se stává tím druhým a nikdo už není sám sebou, jednotný subjekt se stává rozptýlený v mnohosti způsobů bytí v kolektivu a je pohlcen vnějším světem. Heidegger tento stav odlišuje od autentického „bytí sebou“. Individualita ovšem nikdy úplně nezaniká. Čistý výskyt jsoucna nutně pochází z jednotlivého subjektu, jelikož je ontologicky prvotní instancí bytí. Bytí spolu tak nemůže být čistou výskytovostí. Autenticita vyžaduje samostatnost partikulárního subjektu, identitu sebe samotného nelze zaměnit za rozmanité vnější prožitky.²⁰ Lze proto konstatovat, že bytí spolu není falešné, ale je mozaikou různých bytí sebou. Není jsoucnem, ale součtem většího množství jsoucen.

Heidegger také věnuje pozornost hlasu svědomí jakožto volající niternosti jedince. Autor konstatuje, že původce tohoto volání je zcela mimo naše poznání a jde tudíž o fenomén jevící se jako hlas nitra. Avšak ze své podstaty zasahuje za jeho rámec, jelikož volá bez ohledu na identitu volaného. Zdroj volání nelze určit, je pouze slyšen z jednotlivce a zároveň na něj i dopadá.²¹ Jde o pobyt, který manifestuje úzkost z vlastního bytí ve formě svědomí. Mluví tím, že mlčí, a právě tímto mlčením působí na lidskou niternost. Toto tíživé ticho následně ponouká člověka k návratu sama do sebe.²² Osobní svědomí je tudíž fenomenálním výskytem všeobecného svědomí. Původcem volání zůstává individuální jsoucno, avšak charakter sdělení transcenduje jeho vlastní subjektivitu.²³ Jak tedy můžeme doložit, že nás svědo-

15 V. HAVEL, *Moc bezmocných*, s. 51.

16 Tamtéž, s. 52.

17 M. HEIDEGGER, *Fenomenologické spisy II.*, s. 156.

18 Pojmem „*dasein*“ je sousloví vytvořené Heideggerem z německého „*da*“, které znamená „zde“ a „*sein*“, které vyznačuje bytí. Jde tedy o způsob bytí ve světě, kde je existence podmíněna usazením do nějakého místa ve světě. Proto jej Patočka přeložil jako „pobyt“.

19 M. HEIDEGGER, *Fenomenologické spisy II.*, s. 157.

20 Tamtéž, s. 160.

21 Tamtéž, s. 312.

22 Tamtéž, s. 314.

23 Tamtéž, s. 316.

mí opravdu vede ke skutečnému dobru a nesvádí k nepravostem? Dle Heideggera musíme volání nejprve správně uchopit. Autenticita našeho rozumění je charakterizována tím, že ukazuje na naši vinu. Vina přichází, když se cítíme být někomu či něčemu dlužni, nebo když spácháme na někom újmu. Pocit viny tudíž vychází z jednotlivého bytí, jehož jsoucno je na úkor bytí někoho jiného a nenaplnuje obecný požadavek spolubytí.²⁴ Svědomí nás vede k vzájemnosti a odpovědnosti jeden za druhého, bytí sebou znamená neupírat jiná bytí sebou. Svědomí volá po bytí spolu a skrze pocit provinilosti manifestuje svůj pobyt ve světě. Chtíč po svědomí jest plnohodnotnou náplní moci být, a tedy autenticky existovat. Heidegger se věnuje modalitě pobytu skrze rozpoložení úzkosti a zamlklosti čišící z odhodlanosti k pocitu provinění.²⁵ Tu nazývá odemčeností a vnímá ji jako původní pravdu, tedy pobyt odkrývající nitrosvětské jsoucno celému bytí. Nejde o to být ponořen pouze do svého světa, ale být odemčen bytí v jeho celistvosti. Autentické bytí jest souběžným bytím sebou i bytím spolu.²⁶

Havel nabízí podobný vyklad svědomí. Post-totalita nutí člověka, aby rezignoval na vlastní rozum a svědomí, připravuje ho o vlastní odpovědnost a deleguje tyto funkce nadřazenému centru, které si nárokuje monopol na pravdu.²⁷ Pocit viny tak nemá pocházet z niterného pocitu svědomité pravdy, ale má být naordinován externě, shora, v souladu se stranickou politikou. Vládnoucí ideologie obelhává svědomí a maskuje ho před člověkem samotným. Ten následně propadá vnějšímu jsoucnu, legitimizuje svou rezignaci atrapou univerzálního, nadosobního zájmu (například třídnímu boji), čímž propadá alibismu.²⁸ Vystoupením ze života ve lži člověk narušuje fasádu režimu a odhaluje jeho klam. Člověk je režimu natolik odcizený, že se rozhodne jednat dle vlastního svědomí, tedy autenticky. Naslouchání a porozumění svému vlastnímu svědomí navrácí člověka jemu samému, odhaluje skutečnost, a dovolí mu překonat svoji zdánlivou bezmoc. Dle Havla je právě tato vzpoura pokusem o život v pravdě. Porušením pravidel naráží panorama vládnoucí ideologie na limit. Tyto drobné vzpoury (viz. příklad zelináře) ruší celkové zdání svévolně fungujícího systému.²⁹ Autenticitu má člověk v sobě realizovat právě skrze radikální obnovu sebe sama v souladu s lidským řádem, což Havel nazývá „existenciální revoluci“. Společnost má být mravně rekonstituována na bázi nově uchopené vyšší odpovědnosti, vzájemnosti, pospolitosti.³⁰ Právě tyto atributy skvěle korespondují s Heideggerovým étosem vzájemného spolubytí.

Pokud tedy akceptujeme tvrzení, že celý komunistický režim byl vyprázdněným dogmatem, jaký stav bytí je skutečně autentický? Havel nenabízí specifickou

24 Tamtéž, s. 319.

25 Tamtéž, s. 334.

26 M. HEIDEGGER, *Fenomenologické spisy II.*, s. 336.

27 V. HAVEL, *Moc bezmocných*, s. 4.

28 Tamtéž, s. 6.

29 Tamtéž, s. 14.

30 Tamtéž, s. 53.

odpověď. Odmítá stavět alternativní ideologii, jelikož svár mezi režimem a disidenty vnímá jako falešnou dichotomii. Obě síly totiž jednají na jiných rovinách. Post-totalitní mašinerie je politickou institucí opřenou pouze o konkrétní kvantifikovatelnou moc, zatímco opoziční tendence vycházejí z nitra lidského vědomí. Jsou poháněny existenciálním pudem a chtíčem po pravdě.³¹ Nové struktury by měly být fluidní, pluralitní, vycházet z lidského ducha a morálních zásad jako je láska, solidarita a odpovědnost. Havel tudíž nechává alternativě volný průběh. Jako náhradu samo-totality navrhuje samo-organizaci, tedy směsici přirozeně vznikajících a zanikajících neformálních uskupení. Přeje si společnost decentralizovanou a samosprávnou, vytvářející vlastní, dosud nedefinovaný obsah.³²

Moc bezmocných není typickým politickým manifestem. Nenastoluje normativní rámec nového režimu, pouze prosazuje způsob bytí v souladu s autentickými intencemi života, které ovšem dále nedefinuje. S přihlédnutím k Heideggerovi si ovšem můžeme význam této autenticity vyložit jako naslouchání osobnímu svědomí. Právě bytí sebou znamená přijmout bytí jako celek, ne pouze svoji subjektivitu. I proto Havel píše, že společenská vzájemnost je skutečnou manifestací života v pravdě. Avšak nesmíme zaměnit zdroj tohoto svědomí za externí, společensky diktovanou normu. Heidegger zdůrazňuje, že svědomí je čistě niterným pocitem a nelze jej zaměňovat s fenomény vnějšího světa. Pobyt jedince je tou nejelementárnější instancí jsoucna, a proto je nemožné nastolit život v pravdě skrze odosobněné regulační normy. Tvorba obou autorů se proto skvěle doplňuje. Se znalostí Heideggerova díla tak můžeme usmířit zdánlivý paradox obsažený v Moci bezmocných, tedy Havlův bytostný individualismus společně s jeho hlubokým sociálním cítěním. Nelze tedy s jistotou říct, že Havlův rozbor pravdivého života vychází přímo z Heideggerové fenomenologie místo Patočkových pohybů existence. Je pravděpodobné, že se k Havlovi dostala zprostředkovaně jak přes Patočku, tak přes jiné existencialistické autory. Jeho přímé odkazy na Heideggera v kontextu krize moderní civilizace ovšem dokládají, že s jeho dílem interagoval napřímo. Bez ohledu na to, zdali Václav Havel skutečně čerpal přímo z díla Martina Heideggera, témata jeho eseje bezesporu následují podobné myšlenkové vzorce.

Na závěr bychom měli přihlédnout nejen k filozofickým, ale i historickým implikacím těchto zjištění. Havel je teprve poslední z řady českých „kontrariánů“ žijících dle svého přesvědčení. Touha po pravdě je sice vlastní celému lidstvu, ovšem Husův odkaz zanechal právě u Čechů osobitý, místy až tvrdohlavý odpor k režimům, které se s naší pravdou neslučují. Díky Heideggerovi nyní chápeme plný rozsah Havlova obdivu pro Jana Husa za jeho „přimknutí k Pravdě“ i jeho „souladu nejniternějšího přesvědčení a skutků každodenního života“. Právě „transcendentálně zakotvená odpovědnost“ jednotlivce vůči pravdě se díky Husovi začala „stávat

31 V. HAVEL, *Moc bezmocných*, s. 15.

32 Tamtéž, s. 54.

rozhodující společenskou veličinou“.³³ Je tudíž zřejmé, že vztah českého národa k pravdě je intenzivně prožíván a debatován skrze klíčové osobnosti jako jsou Hus nebo Havel. Jejich díla ukotvují správnost přesvědčení jako poznatelnou především na individuální úrovni, vně našeho svědomí a často v odporu vůči naordinovaným dogmatům. Havel tento postoj filozoficky obhajuje a jeho argumenty jsou v tomto ohledu podepřené Heideggerovými. Odmítá stáhnout pravdu do subjektivní sféry, ale chce ji naopak vztáhnout na okolní svět a nastolit tak její objektivitu. Tím usmírňuje niterný pocit s vnějším bytím. Zdali se mu toto úspěšně podařilo nebo ne je otázka osobního přesvědčení. Lze rozporovat Havlovy závěry i to, do jaké míry skutečně sám žil v pravdě, a zároveň uznat jeho myšlení za jedinečně podložené a ovlivněné českou historickou zkušeností. Fakt, že prezident státu s mottem „Pravda vítězí“ měl takový zájem o život pravdě, je proto buď půvabnou náhodou, nebo osudovým momentem.

Résumé:

In his renowned essay “Power of the Powerless,” Václav Havel centers much of his attention on living in truth as the antidote to the inauthentic life under a post-totalitarian regime experienced in Communist Czechoslovakia. However, Havel doesn’t define this term, believing that self-organization and freedom of choice will allow individuals to reach truthful life on their own. This reflection attempts to trace what Havel really means by living in truth using Martin Heidegger’s “Being and Time” as the main point of reference. Due to Heidegger’s influence on Havel’s thought, it becomes quite clear that his analysis of authentic being has served as a profound influence on his understanding of living in truth. Both authors agree that while conscience can only come from the individual, there exists a collective understanding of reciprocity regulated by the feeling of guilt. In the end, this sense of solidarity is understood as key to authentic being and justifies Havel’s calls for personal freedom as well as social duty.

Mgr. et Mgr. Hugo Chadima absolvoval studium Mezinárodních studií na Leidenské univerzitě, magisterské obory Politologie na FSV UK a Politické teorie na Filozofické fakultě UK. Zajímá se také o spirituální a filozofická témata a zkoumá jejich vztah s politikou a společností.

33 Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita ve Vatikánu, 17. prosince 1999.